

Talaiòtics? Qui són?

BARTOMEU SALVÀ SIMONET¹.

1.- Introducció

Els darrers anys (des de la segona meitat dels anys 90 del segle passat) les investigacions en prehistòria de les Balears han augmentat i millorat. Nous grups d'estudiosos de diferents indrets, sobre tot de les mateixes illes i de Barcelona han agafat la torxa que s'havia apagat des d'els anys 70. Els nous resultats, com amb tot tipus de tasca científica són encara pocs, però comencen a tenir certa solidesa.

És precisament en una de les línies més interessants de la prehistòria on el canvi ha estat més radical; em refereix a les transformacions que se succeeixen a les illes a finals del II i principis del I mil·lenni abans de Crist. El cert és que s'han publicat nombrosos llibres i articles sobre aquest tema, incidint sobre tot amb les dades arqueològiques directes, i amb l'enquadrament cronològic (Calvo i Salvà,1997) (Lull *et alii*,1999) (Guerrero, Calvo i Salvà: 2001) (Salvà,2001) (Salvà, Guerrero i Calvo, e.p.) (Guerrero, Calvo i Salvà, e.p.) (Hernández, Garcia, Salvà i Fornès, ep.). Del que es tracta en aquests moments, és d'intentar crear un marc teòric mínim d'un possible procés d'evolució social, que poc poc es va destapant. Per tot això prescindirem d'una acurada revisió de datacions i característiques de la cultura material, i intentarem marcar un camí del que va poder ésser el canvi entre la cultura Naviforme i la Talaiòtica. En cap moment es volen crear models inamovibles, si no més aviat esbossar una hipòtesi de treball, ja que consideram que en l'actual nivell de coneixement és impossible parlar fins i tot de teories².

2.- Model d'evolució social

Per començar el discurs que presentam a continuació, en primer lloc, el que s'ha de fer és deixar clar el que sabem i el que no. Pareix que hi ha un sistema econòmic i social molt definit³ entre el 1700 i el 1400 A.C., amb manifestacions molt característiques com les navetes, les olles globulars, els enterraments en hipogeus, etc. L'altra evidència és que cap el 900 A.C. sens presenta una altra entitat econòmica i social ben estructurada, amb elements com els talaiots, vaixelles definides, etc. El problema el tenim en què fins el moment no hem sabut veure que és el que passa entre aquestes dues èpoques, quins varen

¹ Professor Associat de prehistòria de l'UIB, i investigador de "L'Equip de Recerca Arqueobaleare de l'UIB" (Laboratori d'arqueologia de l'UIB).

² Aquesta opinió, és sense cap dubte totalment personal. Això es basa en que pens que hi ha molt poques dades per crear teories sòlides. El C/14 ens demostra que de línies cronològiques clares, res de res, ens el contrari. El fet és que els ventalls cronològics a dos sigmes són molt amples, i per tant massa inexactes a l'hora de definir cronologies concretes, aquestes només es poden intuir. No parlem quan sorgeixen preguntes sobre sistemes econòmics de les cultures que estudiam, ja que d'aquest tema no es sap gaire bé res, i tot es basa en pures intuïcions. Així i tot si bé el panorama actual és molt negre, pensam que els propers anys els avanços poden ésser molt significatius, ja que hi ha importants excavacions en curs amb estudis de fauna i vegetació molt seriosos, com per exemple els del poblat de navetes dels Closos de Can Gaià o els del poblat talaiòtic de Son Fornès.

³ Així i tot tampoc sabem com es va formar el Naviforme, i quin és el seu origen. És de fet un tema espinós i amb molt poques dades per poder-lo explicar i és per això que aquí l'hem obviat. Així i tot darrerament s'ha publicat un llibre que recull tota la informació sobre el Calcolític illenc (Calvo i Guerrero,2002).

esser els canvis?, com es varen produir?, per què?, etc. Aquestes preguntes a hores d'ara no tenen resposta, així i tot es poden intuir certs fils conductors. Però pensam que el que ha de quedar clar, és que l'únic que es planteja és una hipòtesi de treball, en cap moment una teoria.

Hi ha certes evidències que cap el 1400 A.C. hi ha canvis importants a les societats illenques, tan de Mallorca com de Menorca; i fins i tot darrerament d'Eivissa i Formentera⁴. Els més destacats són:

1.- Pot haver-hi un primer abandonament d'algunes navetes al principi del període, com per exemple la Naveta Ponent de s'Hospitalet⁵, i per ventura Canyamel⁶ (Pons,1999:101) i Son Baudia⁷ (Lull *et alii*,1999:50) però en canvi no detectam cap altra estructura diferent dels poblats de navetes amb cronologies tan antigues (1300 A.C?). Per ara no podem donar cap explicació en aquest fenomen, que de fet podria ésser totalment casual, i no tenir cap importància en el procés històric general; sobre tot tengent en compte els grans marges cronològics de les datacions associades a n'aquestes estructures. Així i tot pensam que no es pot deixar d'esmentar, sigui un fet casual o no.

2.- Els hipogeu d'enterrament típics dels moments anteriors, deixen de construir-se i fins i tot d'utilitzar-se. Aquest fet pareix coincidir amb la transformació d'antics centres de culte, en tombes; el cas de Sa Cova des Càrritx seria una evidència clara d'això (Lull *et alii*,1999). Per ara no s'ha constatat una altra suplantació, en canvi sí que tenim altres evidències de coves-santuari. En concret parlam de Sa Cova des Moro (Manacor) (Calvo, Guerrero i Salvà, 2001) i de Sa Cova des Mussol (Menorca) (Lull, Micó, Rihuete i Risch,1999), possibles santuaris que en aquests moments deixen de funcionar, però sense cap substitució per activitats d'enterrament. Ara per ara, el món funerari d'aquestes gents, molt ben exemplificat a la Cova des Càrritx, necessita d'una reafirmació amb altres troballes.

3.- En aquests moments inicials localitzam evidències d'un possible augment de l'activitat metal·lúrgica, amb nous tipus, i amb un increment del pes de les peces (matxets).

4.- No se sap ben bé el per què assistim a un canvi en l'aixovar ceràmic, amb l'aparició de certs elements molt característics d'aquest moment com són les olles de cos carenat, base plana i vora plana girada, els vasos troncocònics i sobre tot i el que més es destaca són els grans tonells de base plana, cos cilíndric i vora triangular. Més enllà de les definicions purament formals, pensam que pot haver-hi un canvi funcional rellevant de la vaixela a totes les illes (sobre tot Mallorca i Menorca), i el que és més curiós a moments pràcticament simultanis. Aquesta nova utilització de les ceràmiques es relacionaria sobre

⁴ Hem d'esmentar que aquests canvis són observats per tots els investigadors que treballen a totes les illes, però les interpretacions socials i culturals d'aquest fenomen són força diverses. Per explicacions alternatives a l'esquema aquí representat, convé consultar diverses obres (Plantalamor,1991) (Lull, Micó, Rihuete i Risch,1999). A més també s'han publicat revisions de totes les línies teòriques existents sobre el tema (Calvo i Salvà,1997).

⁵ Recordem que de les tres datacions que hi ha d'aquesta naveta, cap d'elles supera el límit del 1210 (UBAR-390, UBAR-389 i UBAR-388), i sempre essent aquest el punt més extrem de totes les datacions.

⁶ L'única datació d'aquesta naveta presenta un interval cronològic a dos sigmes de 1440/1160 A.C. (UBAR-387), i per tant podria haver-se abandonat ja a unes dates posteriors al 1200 A.C.

⁷ Pel que fa al naviforme de Son Baudia, això no queda gaire clar, ja que l'arc cronològic d'una d'elles datacions (KIK-623/UTC-4859) oscil·la en un marge d'entre el 1270 i el 1020 A.C.; i per tant pensam que més aviat aquesta naveta s'abandonaria al període de Transició.

tot amb els tonells, i la seva funció de magatzem, ja que en l'anterior etapa en cap moment existeixen concentracions importants de grans contenidors.

Amb que es pot lligar tot això? I quins són aquests canvis?. Responent a la primera pregunta pareix que l'augment de les peces que més es destaquen, és a dir els tonells, podria relacionar-se amb un increment de les necessitats de grans contenidors per emmagatzemar algun producte (el que fos). En principi això es podria relacionar amb una major producció i consum d'algun tipus d'excedent, que produeixen i consumeixen els propis habitants de l'illa. Això seria lògic sí, els canvis de l'aixovar a les navetes demostrà un augment espectacular d'aquestes peces a dintre de les navetes, o a magatzems en els poblats. La falta d'excavacions sistemàtiques a poblats no ens permet assegurar que això no passi, però pel poc que sabem pareix que això no és així. Fins i tot a cada naveta no hi hauria més d'un o dos tonells, que significaria ni més ni menys que el lloc a on hi ha l'aigua de consum diari o a on es guarden alguns dels aliments de la unitat. Però és que, sí que hi ha indrets a on existeixen grans concentracions d'aquestes peces, i no per casualitat, tots tenen una característica comuna, la seva proximitat al mar.

Fig. 1.- Situació de la Naveta de Cala Blanca en relació al mar.

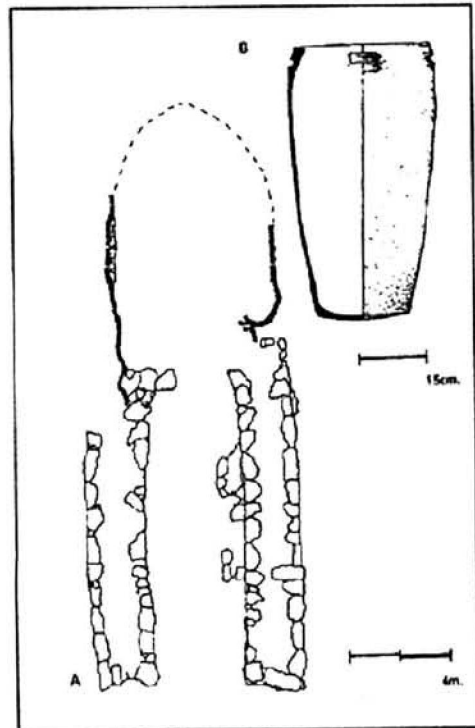

Fig. 2.- Planimetria de la Naveta de Cala Blanca, segons Juan i Plantalamor. Tonell tipus (Hospitalet).

A la naveta de Cala Blanca a Ciutadella (Menorca) hi ha un mínim de 75/76 tonells, a més de clares evidències d'activitat metal·lúrgica (Fig. 1 i 2). El que més destaca d'aquesta naveta és que es troba a sobre de la platja, assentada a l'arena mateixa (Juan i Plantalamor,1997). Nosaltres pensam com ja hem apuntat a altres llocs que parlar d'un possible magatzem destinat al comerç exterior no és cap absurd. (Guerrero *et alii*,2001:21).

Aquesta no és l'única evidència d'aquest fenomen que cada cop es va destapant i aclarint més. Així a Mallorca existeixen certs illots distribuïts per diferents indrets de l'illa a on hi trobam restes d'aquestes peces de vora triangular. En concret ens referim als fragments localitzats a Na Moltona i Na Galera (Guerrero,1981). Però és que també hi ha un d'aquests illots a on s'hi han realitzat excavacions sistemàtiques, en concret ens referim a S'Illot des Porros (Fig. 3).

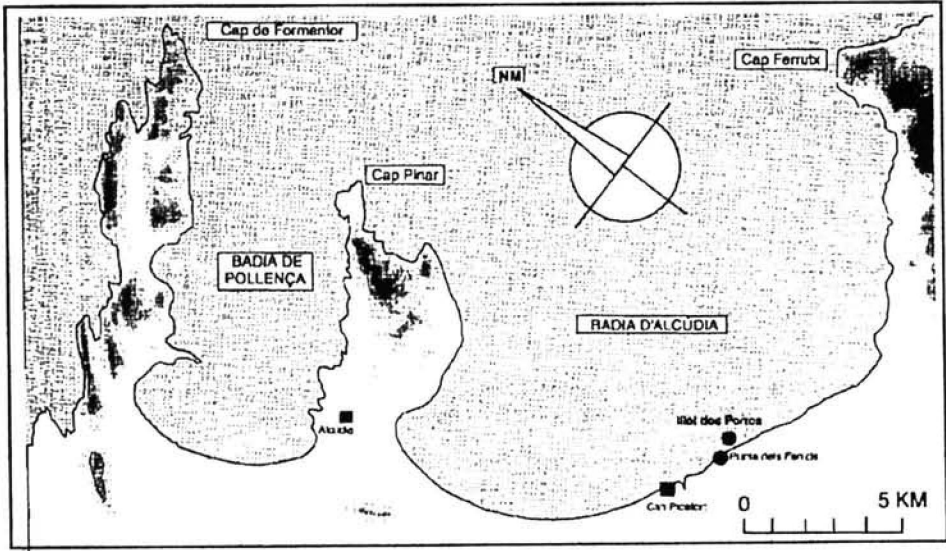

Fig. 3.- Situació de S'Illot des Porros, segons Hernández *et alii*.

En aquest roquissam a on hi ha una necròpolis del Talaiòtic Final (sense cap lligam amb el que ara tractam) s'hi ha localitzat un nivell (UE 118) i diverses estructures (UE 85, UE 86, UE 101, UE 102, UE 103 i UE 104) que contenen molts tonells, fins i tot alguns d'ells amb les vores decorades, fins el moment no s'han publicat datacions, però el material presentat ens pareix suficientment clar per poder incloure aquestes restes en aquest període. Segons els excavadors d'aquest jaciment (Hernández *et alii*,1998), després d'una acurada i complicada interpretació de les restes, pareix esser que hi havia tres edificis de planta incerta i entrada en corredor que es lliguen amb molts d'aquests tonells (T1, T2 i T3), juntament amb sílex i gran quantitat de fauna (Fig. 5 i 6).

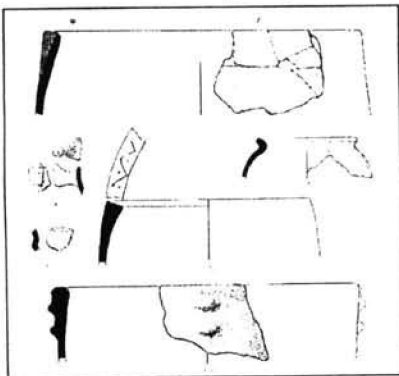

Fig. 5.- Material del naviforme II (segons Hernández *et alii*)

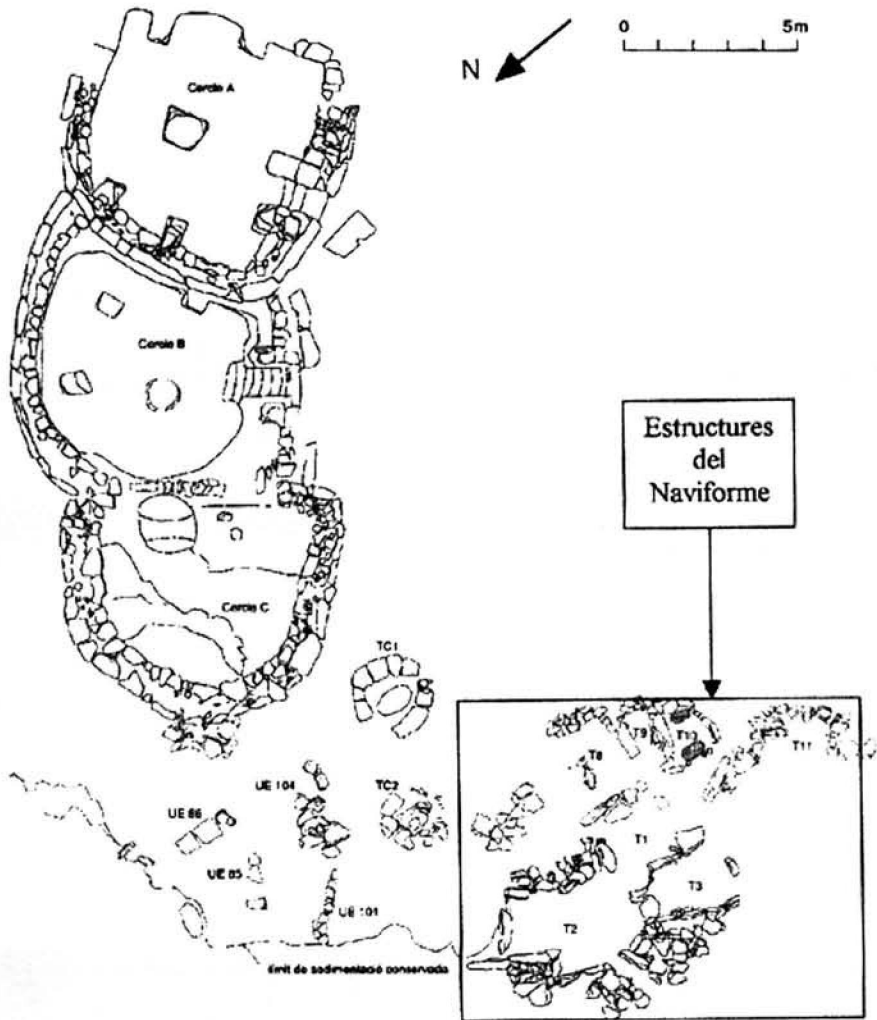

Fig. 6.- Planimetria general de les diferents estructures de s'Illot des Porros, amb les restes dels edificis d'època naviforme.

Segons aquests investigadors podria tractar-se d'un santuari o d'un lloc destinat a l'explotació dels recursos marins (Hernández *et alii*, 1998:78). Nosaltres en canvi pensam que es possible que estiguem davant l'evidència més clara d'un lloc a on es realitzava una important acumulació de productes, que es dipositen als tonells i aquests a dintre dels magatzems.

Aquests són fins el moment els llocs a on tenim constància d'una important acumulació de tonells, i pressuposadament d'algun producte excedentari de la societat balear.

5.- La següent passa és la conjunció cada cop més evident de la població, a jaciments amb una estructura més concentrada, entre els que destaca Es Figueral de Son Real (1200/1100 A.C) (Fig. 7).

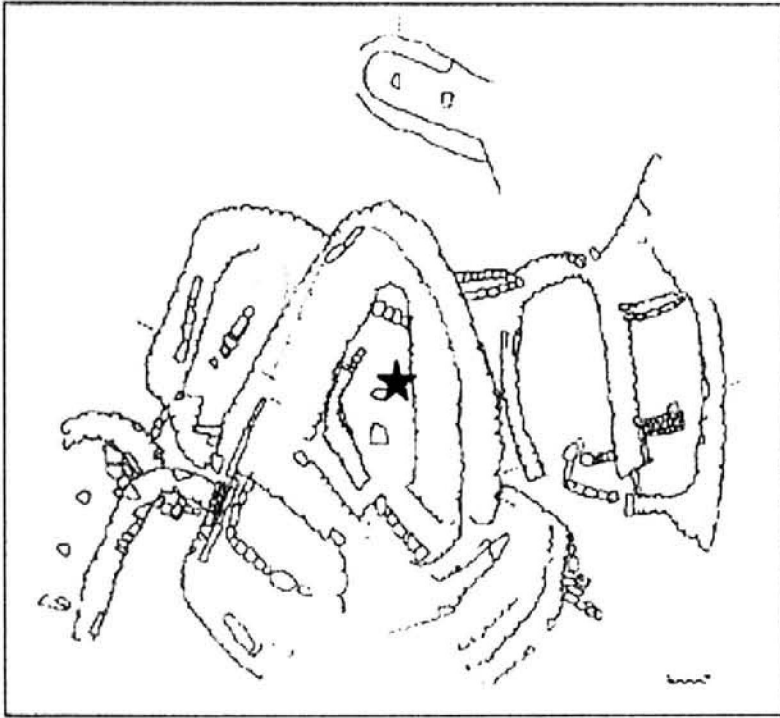

Fig. 7.- Poblament d'Es Figueral de Son Real (Santa Margalida). Segons G. Rosselló Bordoy i J. Camps. L'edifici central es senyalitza amb una creu.

Fins el moment no hem pogut constatar que el que passa en es Figueral sigui el més general, encara que nosaltres pensam que possiblement la majoria de jaciments d'aquest tipus tendrien continuïtat a l'època Talaiòtica, i que per això avui en dia no els trobam. De fet quan s'han excavat jaciments talaiòtics en certa profunditat, s'han descobert estructures més antigues, S'Illot i Son Oms en són un exemple⁸.

6.- L'increment de l'arribada del metall als voltants del 1000 A.C., és cada cop més alt. Aquesta entrada de metall, pareix esser tan important que fins i tot es realitzen destacades deposicions (dipòsits).

7.- Les navetes cada cop es van abandonant més, sobre tot als voltants del 1000/900 A.C., destacant-se l'ocupació terminal d'algunes cap el 800 A.C.; com la Naveta I dels Closos de Can Gaià (Calvo i Salvà,1999) (Fernandez, Garcia, Salvà i Fornès, e.p.).

Com és pot ordenar tota aquesta informació que de forma poc clara, però evident, sens va acumulant, és la tasca que encara queda per realitzar. Així i tot es poden apuntar algunes idees. Nosaltres a altres publicacions ens varem posicionar per una evolució social i

⁸ Intentar teoritzar sobre proves en negatiu és molt perillós, així i tot en aquest cas ho he fet, encara que som conscient de que no és més que una idea, que s'ha de confirmar, o no.

econòmica vinculada al procés del Big-Man, molt ben explicada per diversos antropòlegs. El que passa és que aquesta és una explicació de societats primitives actuals, o com a molt dels segles XIX i XX, i no de la prehistòria; encara que nosaltres a altres escrits així ho hem fet (Calvo i Salvà,1997). A hores d'ara no tenim això tan clar, i només es poden apuntar algunes possibilitats que van cap a la idea que tot el que passa a Mallorca en aquesta època, el que representa, és un important gir econòmic i sobre tot social, que tendeix cap a un augment progressiu de la jerarquització.

Així la cultura de les navetes que cap el 1400 A.C. estaria al seu moment de màxim esplendor comença, de fet, a trontollar. Això podria deurem-se en primer lloc, a un augment demogràfic. Aquesta gent, anirà ocupant els darrers indrets lliures que queden (Salvà,2001), i posteriorment, cap el 1200 A.C., es concentrarà a poblats amb una organització totalment diferent de la que fins el moment s'havia adoptat, que era el d'unitats disperses (conjunt naveta, sigui individual, doble o triple, etc) (Salvà i Calvo,1999) (Guerrero *et alii*,2001). La població aleshores es concentra en jaciments com Es Figueral de Son Real, a on s'adopta clarament un model d'acumulació d'habitacions, encara en forma de naveta, amb un edifici central de tipus turriforme. Això podria ésser així també a s'Illot i Ses Païses.

Però és que a més, aquest fet coincideix amb un important canvi general a tot el Mediterrani, ja que és a partir d'aquestes cronologies quan es comencen a moure importants relacions comercials. És així, com de fet, molts d'autors ja han apuntat, que les activitats d'intercanvi dels micènics, destinades a omplir els mercats del Pròxim Orient s'incrementen clarament, però, i el que és més destacable, aquests no arriben directament més que a Itàlia, i com a molt a l'Illa de Sardenya. Són en tot cas, els nuràgics de Sardenya, els que amb una cultura ja anteriorment ben desenvolupada (gairebé des del 1600 A.C.); faran de pont entre els helènics i la resta de la Mediterrània Occidental, i fins i tot amb el món atlàntic (Frankenstein,1997) (Ruíz-Galvez,1998) (Mederos,1996;1997).

Aquest fenomen, primer, apuntat de forma tímida pels estudiosos cada vegada pareix més clar, com ho evidencien les troballes micèniques, atlàntiques i sardes a diferents indrets de la Mediterrània (espases, destrals, ceràmiques, etc) (Martín de la Cruz,1994). Fins i tot es parla de possibles tombes de comerciants sards a Portugal, en concret al jaciment de Roça do Casal do Meio a Calhariz (Spindler *et alii*: 1974) (Fig. 8).

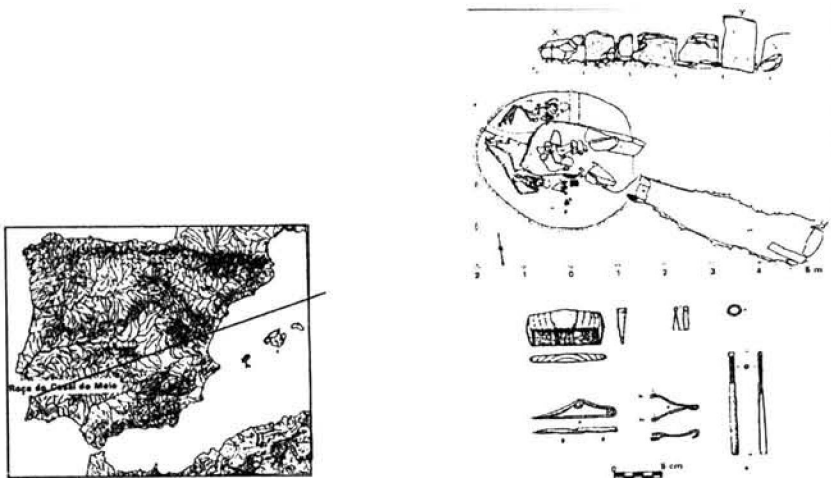

Fig. 8.- Planimetria i situació de Casal do Meio.

A partir de múltiples d'aquestes evidències la Dr. Marisa Ruíz-Gálvez exposa que cap el 1400 A.C. (Fig. 9), s'inicia un comerç entre un centre (Pròxim Orient) i una perifèria (Itàlia Peninsular i Sardenya), que crearà una àrea marginal, l'Occident Europeu (Ruíz-Gálvez,1995:141), dintre del qual hi ha evidentment les Illes Balears, i tot això coincideix amb el moment en què es comencen a detectar nous elements d'intercanvi. Sempre segons Gálvez aquest comerç passa per dos canvis més, primer entre el 1200 i el 1100 A.C., en que l'Occident passa a convertir-se en perifèria i el Mediterrani Central agafa un paper més important, possiblement amb els sards al capdavant d'aquest. Finalment les xarxes comercials entre el 1000 i el 800 A.C. (just abans del comerç fenici) agafen un sentit d'intercanvi purament regional (Ruíz-Gálvez,1995:148).

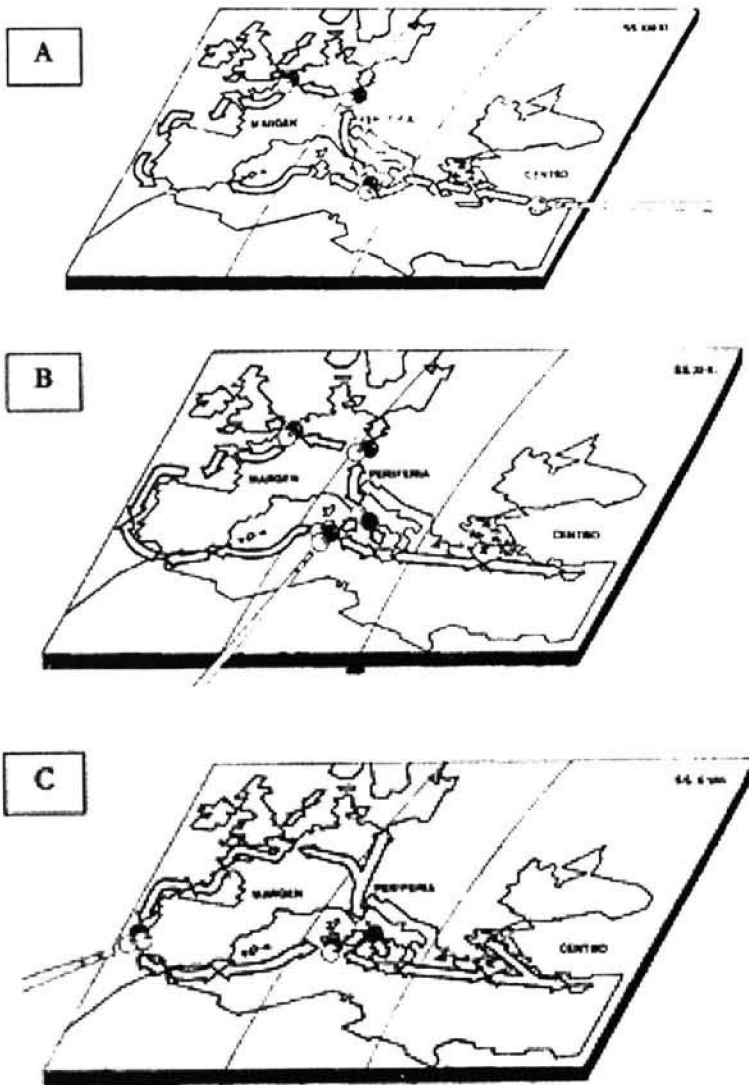

Fig. 9.- Evolució del comerç al Mediterrani, segons Ruíz-Gálvez. A.- S. X-XI aC. B.- S. XI-X aC. C.- S.X-VIII aC.

Aquest comerç a Mallorca i a Menorca es podria concretar amb l'existència de clars magatzems a illots i platges, com els casos de Cala Blanca i S'Illot des Porros, els quals molt possiblement serien punts a on hi hauria un intercanvi, important a més en volum, entre els balears i comerciants exteriors. Si aquest agent comercial, és o no sard, és una qüestió a la qual ara no podem respondre amb seguretat, entre d'altres motius perquè no en tenim cap prova.

Què és el que se'n durien aquestes gents no ho sabem, encara que almenys podem pensar que una part important dels productes anaven dintre d'aquests tonells de vora triangular. El que es deixaria a canvi és també objecte d'especulació. Ara, i com ja hem dit abans, l'augment de metall, coincidint amb aquestes cronologies és, pensam, una de les possibilitats, no l'única.

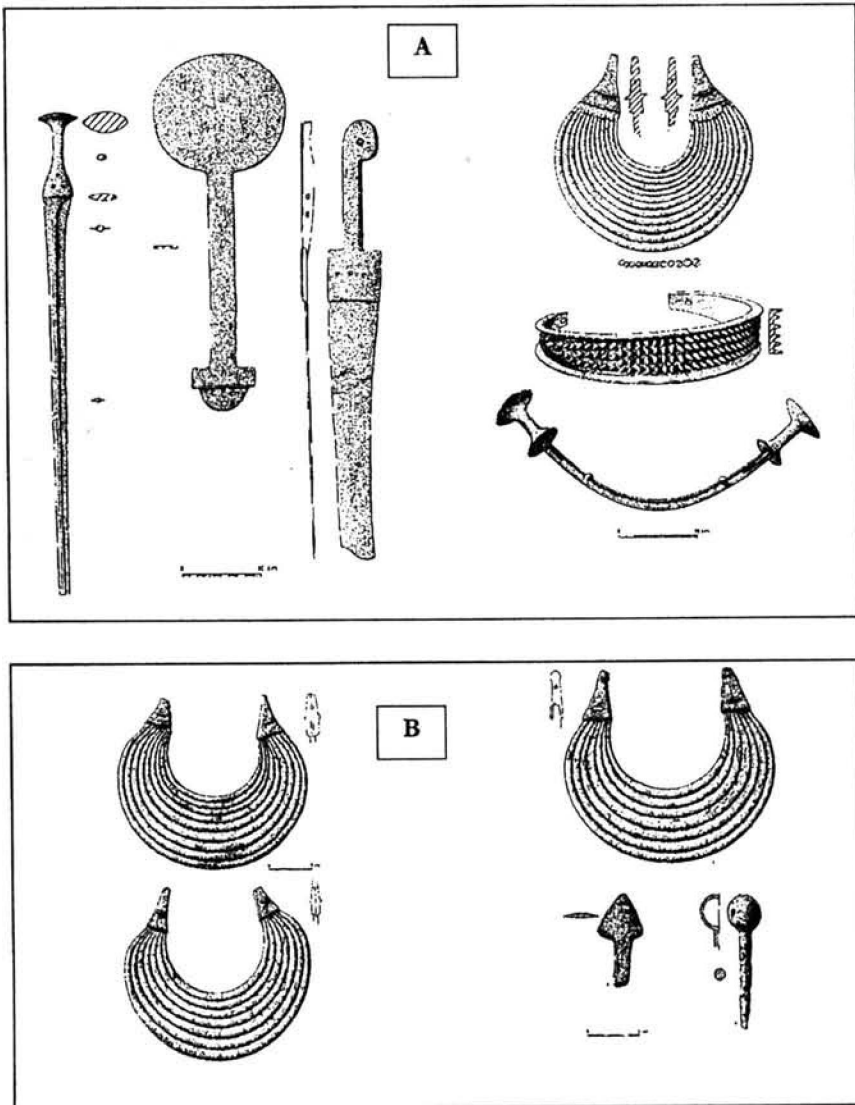

Fig. 9.- A.- Dipòsit de Lloseta. B.- Dipòsit de Son Pizà. Segons Delibes i Fernández Miranda.

Possiblement el comerç amb l'exterior, que en aquests moments s'incrementa⁹ fa que sigui necessari crear més excedent i a més controlar aquesta nova producció i també els contactes amb aquest nou agent exterior. Així s'entraria dintre del Sistema Món (Frankenstein,1997) general en aquests moments en el Mediterrani. Això, a més, faria que aquesta nova gent que ha de controlar el comerç i fer d'intermediari es beneficiï d'aquests contactes privilegiats, i que a poc a poc vagi rebent més importància en el seu paper amb l'exterior, però sobretot dintre de la pròpia comunitat. És aleshores com sorgeix el personatge o grup que distribueix els productes exteriors que són possiblement de prestigi, però també i sobretot els interiors, que són de consum diari, i que al cap i a la fi són els més importants. De fet els elements nous i forans, l'únic que fan és demostrar a tothom qui és el que comanda, és a dir no són la causa, ni sols la conseqüència, sinó; només un element més que demostra qui està al capdavant. Aquest canvi no és en cap moment massa ràpid, sinó que és més aviat progressiu, amb uns primers moments de formació, i uns de consolidació posterior.

Algunes de les evidències d'aquest canvi, ja les hem esmentades, com la substitució dels llocs d'habitació, un possible increment de les importacions i certes evidències de transformacions en els aixovars i producció illenca. Però a més n'hi ha d'altres. Una de les de les més clares, és al mateix temps una de les manco tractades. En concret ens referim als dipòsits de metalls. És clar que a hores d'ara el nivell d'estudi d'aquest fenomen és encara embrionari, però així i tot s'apunten certes dades com és el fet que als voltants del 1000 A.C. pareix que hi ha un increment de les deposicions d'objectes de metall. I el que és més curiós, moltes d'aquestes peces en aquests moments ocultades són d'èpoques anteriors. Aleshores es podria argumentar que a partir del 1400 A.C. arriben nous tipus i més quantitat de metalls, però que aquests durant molt de temps són massa importants i escassos pels seus propietaris com per desfer-se'n. Pareix que estam assistint a la formació d'una nova elit que acumula constantment, i cada cop més nous elements de prestigi. Aquests no serien molt abundosos, però sí, amb tipologies i formes molt concertes, que a més solen coincidir a diversos dipòsits i tombes, ens referim sobre tot a les espases, els matxets, els collars tubulars, i altres de menys rellevància (Fig. 9; A i B). Aquestes peces, mai molt abundants, tendrien per contra una forta càrrega simbòlica, ja que serien un dels elements característics de la nova i poderosa capa social. Serà als voltants del 1000 A.C. quan aquesta nova societat comença a quedar més o menys ben fonamentada, possibilitant així que part dels nous elements que la defineixen es puguin fins i tot amortitzar, segurament sempre de forma ritualitzada. En certs casos, com ofrenes als deus i en altres, com ofrenes als morts¹⁰. Fins i tot pot ésser que al mateix temps o un poc més avant ens trobem amb una retirada més que deliberada d'aquestes peces per crear un efecte contrari a la inflació (sempre relatiu, ja que a les illes no existeixen els grans dipòsits típics d'altres indrets del Mediterrani i d'Europa), afavorida per la cada cop més freqüent arribada de metalls, que redundaria en un increment a l'accés, cap a aquests elements de prestigi (teòricament només en mans de l'elit) a tota la societat, i que el nou grup no vol que li fugi de les mans.

Així i tot cada cop més sectors de la societat illenca entren dintre d'aquest circuit i les importacions més comunes, de cada vegada seran accessibles a molta més gent. Però sempre hi haurà una restricció de segons quin tipus d'utilitatge, (i no tant del metall en general i d'altres elements de prestigi) per uns sectors i per uns altres.

⁹ No oblidem que aquest a Mallorca mai ha deixat d'existir.

¹⁰ Un dels aspectes que més s'ha de treballar, és el de l'estudi dels indrets a on s'han trobat aquests metalls.

Al mateix temps no podem oblidar que es van construir més i més edificis monumentals, que reafirmen d'una forma molt més integrada a la mentalitat indígena aquest procés. És a dir, els sectors dominants de la població són cada cop més forts, i ja ho demostren clarament amb els elements forans de prestigi que els arriben, i dels quals en dominen l'accés, però també amb un control de la producció interna i amb la capacitat per aunar als diferents grups per a la realització de grans estructures de caràcter comunitari.

Intentar saber exactament quin és el grau de control d'aquesta nova, diguem-li, "aristocràcia", sobre la resta de la població, és ara per ara molt arriscat. Encara que altres investigadors opinen que no passaria d'un estat de caporalia redistributiva. És a dir que controlaria l'acumulació i la distribució del menjar, però no en seria propietari (Gasull *et alii*, 1984) (Lull *et alii*, 1999). Així i tot la gran capacitat per controlar el mercat exterior i l'entrada d'objectes exòtics, a més de la gran activitat edilícia que s'origina a les Balears, sobretot a partir del 1000 A.C. i posteriorment, ens fa pensar que per ventura la jerarquitització i els sistemes de control sobre l'economia per part d'un sector de la població illenca, serien més alts.

El que pareix segur és que assistim a una clara definició d'un concepte, "poder", dintre d'una nova societat, que serà la talaiòtica. Això a poc a poc s'anirà definint millor, amb acumulacions més altes d'elements de prestigi (ara ja aportats primer per fenicis i després per púnics), construccions cada cop més espectaculars, nous poblats d'estructura clarament urbana, etc. Tot aquest procés possiblement portarà a una major competitivitat, no només a nivell de cada una de les comunitats, sinó també entre aquestes. Això es reflecteix en un augment de la territorialitat, que al registre arqueològic es documenta molt clarament amb la recerca per part dels talaiòtics d'un control del paisatge, amb l'aparició de nous jaciments a sobre de turons, amb una funcionalitat clarament de visualització del propi territori, i també dels veïns (Salvà, 1992). De fet és possible que l'homogeneïtat que presenta la cultura Naviforme, molt clara a dintre de cada illa, però també entre tot l'arxipèlag, quedi desfeta, davant aquesta nova territorialització i fragmentació, afavorida per la competitivitat, i l'increment de les tensions, que a més obliguen a crear una nova parafernàlia guerrera, palesa tant en l'utilatge (espases, matxets), com en les noves estructures, amb torres, murades, etc. Això explicaria al per què al Talaiòtic les diferències interinsulars són tan destacades.

Finalment hem d'afegir que el que queda menys definit, és la cronologia, que l'únic que tenim clar, és que tot comença a canviar cap el 1400 A.C., en plena època de les navetes. El que ja no està tan clar és quan es defineix definitivament el Talaiòtic. La veritat és que la data del 900 A.C., podria ésser massa tardana, i el fet de que fins el moment a tots els talaiots a on s'han fet datacions no ens ananem més enrera, podria ésser perfectament fruit d'un problema de simple sort¹¹. És per tot això que fins el moment podem començar a intuir un fil conductor del que va passar, una possible aproximació a un procés, que en la realitat segurament presentà una gran complexitat; i del qual poc a poc podrem anar desfent l'embull que fins el moment sens presenta.

¹¹ Hem de pensar que datar cinc o sis talaiots, quan n'hi pot haver entre les dues illes (Mallorca i Menorca) vàries centenars, no és més que un mínim mostreig. (Comunicació personal de Carles Quintana).

BIBLIOGRAFÍA

- G. ALCALDE *et alii*: "Producciones metalúrgicas en el nordeste de la Península Ibérica durante el III milenio cal. A.C.: El taller de la Bauma del Serrat del pont (Tortellà, Girona)". *Trabajos de Prehistoria*, 55 (1), Madrid, 1998, 81-100.
- ALCALDE *et alii*: La Bauma del Serrat del Pont y los momentos iniciales de la metalurgia en el NE. De la Península Ibérica. *A Rev. De Arqueología*, nº 247. Año XXII Madrid, 2001, 20-27.
- J. ARAMBURU: *El patrón de asentamiento de la Cultura Talayótica de Mallorca*. Palma de Mallorca, 1988.
- J. BINIMELIS: *Nueva Historia de la Isla de Mallorca y de otras islas adyacentes, compuesta por el Dr ...* Palma, 1593.
- M. CALVO; B. SALVÀ: *El bronze final a les Balears. La transició cap a la Cultura Talaiòtica*. Quaderns d'Arca Num.14. Palma, 1997.
- M. CALVO; B. SALVÀ: "Aproximació a la seqüència cronocultural de la naveta I del jaciment de Closos de can Gaià", *Mayurqa*, 25, Palma, 2000, 59-28
- M. CALVO; B. SALVÀ: "El poblament dels Closos de Can Gaià dins el context cultural del Bronze a Mallorca", *Tribuna Arqueològica*, Barcelona, 1999.
- M. CALVO *et alii*: "El dolmen de s'Aigua Dolça", *Revista de Arqueologia*, 199. Madrid, 1997, 18-29.
- M. CALVO; V. GUERRERO; B. SALVÀ: *Arquitectura ciclòpea del Bronze Balear. Anàlisi morfofuncional y desarrollo secuencial*. El Tall. Palma.
- M. CALVO; V. GUERRERO; B. SALVÀ: *La Cova des Moro (Manacor, Mallorca). Campanyes d'excavacions arqueològiques 1995-1998*, Palma, 2001.
- M. CALVO; V. GUERRERO; B. SALVÀ: "Los orígenes del poblamiento balear. Una discusión no acabada", *Complutum*, Madrid (en prensa).
- J. CAMPS, *et alii* (1969): "Notas para una tipología de la cerámica talayótica mallorquina", *Mayurqa*, 11, Palma, 1969, 60-82.
- C. CANTARELLAS: "La industria del hueso en Mallorca durante la Edad del Bronce". *VI Symposium de Prehistoria Peninsular: Prehistoria y Arqueología de las Islas baleares*. Universidad de Barcelona, Publicaciones Eventuales, 24, Barcelona, 1974, 73-88.
- E. CARTAILHAC: *Monuments primitifs des illes Balears*. Toulouse. 1892.
- R. CHAPMAN; A. GRANT: "Talayot 4, Son Ferrandell Olesa: Problemas de los procesos de formación, función y subsistencia". *Rev. d' Arqueologia de Ponent*, 5, 1995, 7-50.
- B. COSTA; N. BENITO, N. (2000): "El poblament de les illes Pitiüses durant la prehistòria. Estat actual de l'investigació", *Colonització humana en ambients insulars. Interacció amb el medi i adaptació cultural*. (Coors. V. M. Guerrero; S. Gornès, Palma, 2000.
- G. DELIBES de CASTRO; M. FERNÁNDEZ-MIRANDA, M. (1988): *Armas y utensilios de bronce en la Prehistoria de las Islas Baleares*. Studia Archaeologica, 78, Universidad de Valladolid, Valladolid, 1988.
- G. DELIBES de CASTRO; I. MONTERO (coord.): *Las primeras etapas metalúrgicas en la Península Ibérica. II Estudios Regionales*. Instituto Universitario Ortega y Gasset. Madrid, 1999.
- C. ENSENYAT: "Excavaciones en el Naviforme Alemany, Magalluf, Calvià", *Not. Arq. Hisp. Núm.*, 15. Madrid, 1971.
- M. FERNÁNDEZ-MIRANDA: *Secuencia cultural de la Prehistoria de Mallorca*, Madrid, 1978.
- M. FERNÁNDEZ-MIRANDA: "La transición hacia la cultura talayótica en Menorca", *Trabajos de Prehistoria*, 48. Madrid, 1995.
- FERNÁNDEZ, M.ª A.; GARCIA, E.; SALVÀ, B. I FORNÈS, J. (e.p.): L'àrea domèstica de la Unitat Estratigràfica 150 de la naveta I dels Closos de Can Gaià. A "II Jornades d'Estudis Locals de Felanitx". Desembre 2002. Felanitx.
- FORNES, J Y SALVÀ, B. (e.p.): La Cultura Naviforme de Mallorca y su contexto cronocultural en el Mediterraneo. En: *II Congreso Español de Estudios del Próximo Oriente. Càdiz 24-27 Enero, 2001*.
- FRANKENSTEIN, S. (1997): *Arqueología del colonialismo. El impacto fenicio y griego en el sur de la Península Ibérica y el suroeste de Alemania*. Crítica, Barcelona.
- FREY, O.H. (1964): Zweiter bericht über die untersuchungen in der Lahn Talayotsiedlung von S'Illot (San Lorenzo, Mallorca). *A Madrider Mitteilungen*, 9, pp.63-75. Heidelberg.
- FREY, O.H. (1966): Untersuchungen zu den Kleinfunden aus s'Illot (Mallorca). *A Madrider Mitteilungen*, 10, pp.117-140. Heidelberg.
- FREY, O.H. Y ROSSELLÓ, G. (1968): Els Closos de Can Gaià. *Trabajos del Museo de Mallorca*, nº2. Palma.
- GASULL, J *et alii* (1984): El poblado talayótico de Son Fornés (Mallorca): Ensayo de reconstrucción socioeconómica de una comunidad prehistórica. *A BAR International Series*, 209. Oxford.

- GROSJEAN, L. (1955): La Préhistoire de la Corse. *Bull. De la Soc. Archéol. Et Hist. De Chelles*. Chelles.
- GUERRERO, V.M. Los asentamientos humanos sobre los islotes costeros de Mallorca. *Bol. Soc. Arq. Luliana*, 38. Palma, pp. 192-231.
- GUERRERO, V.M. (1993): Una sociedad en estadio de jefatura (Chiefdoms). La Cultura talayótica Balear. A "Ritual, Rites and Religion. IIIª Deya Conference of Prehistory". Deïà.
- GUERRERO, V.M. (1997): *El pensamiento científico en la prehistoria balear*. Palma.
- GUERRERO, V.M. (1997b): *Cazadores y pastores en la Mallorca Prehistórica*. Palma.
- GUERRERO, V.M.M (Coord)(en premsa): *El dolmén de s'Aigua Dolça*.
- GUERRERO, V.Mª; CALVO, M. Y SALVÀ, B. (e.p.): La Cultura Talayótica. Una sociedad de la Edad del Hierro en la periferia de la colonización fenicia. A "Complutum". Madrid.
- HERNÁNDEZ *et alii*. (1998): La necròpoli Talaiòtica de s'Illot des Porros. En *Rev. Pyrenae*, nº 29 (Segona Època), pp. 69-95. Barcelona.
- JOAN, G. Y PLANTALAMOR, L. (1997): Memòria de les excavacions a la naveta de Cala Blanca. 1986-1993. En *Treballs del Museu de Menorca*, 21. Maó.
- KRISTIANSEN, K. (2001): *Europa antes de la Historia*. Barcelona.
- LULL, V. / MICÓ, R. / RIHUETE, C. / RISCH, R. (1999): *La Cova des Càrritx y la Cova des Mussol. Ideología y sociedad en la prehistoria de Menorca*. Consell Insular de Menorca.
- LULL, V. / MICÓ, R. / RIHUETE, C. / RISCH, R. (2001): *La prehistòria de les Illes Balears i el jaciment Arqueològic de Son Fornés (Montuiri, Mallorca)*. Fundació Son Fornés. Montuiri, 2001.
- LÓPEZ, A. (Inédito): *Metodología per a l'estudi de la ceràmica del període cultural pre-talaiòtic mallorquí*. Palma de Mallorca. Memòria de Llicenciatura.
- MARTÍN DE LA CRUZ, J.C. (1994): "Los primeros contactos entre Grecia y la Península Ibérica. La problemática planteada por los hallazgos de Montoro (Córdoba)", en VAQUERIZO GIL, D. (Coord.), *Arqueología de la Magna Grecia, Sicilia y Península Ibérica*. Córdoba, pp. 111-146.
- MEDEROS MARTÍN, A. (1996): "La conexión levantino-chipriota. Indicios de comercio atlántico con el Mediterráneo oriental durante el Bronce Final (1150-950 AC)". *Trabajos de Prehistoria*, 53, nº 2, pp. 95-115.
- MEDEROS MARTÍN, A. (1997): "Cambio de rumbo. Interacción comercial entre el Bronce Final Atlántico Ibérico y Micénico en el Mediterraneo Central (1425-1050 A.C.)". *Trabajos de Prehistoria*, 54, nº 2, pp. 113-134.
- PLANTALAMOR, L. (1991): *L'arquitectura prehistòrica i protohistòrica de Menorca i el seu marc cultural*. Maó.
- PONS, G. (1999): Anàlisi espacial del poblament al Pretalaiòtic Final i al Talaiòtic I de Mallorca. *Col·lecció la Deixa*, 2. *Monografies de Patrimoni Històric*. Palma.
- PORCEL, G. (1986): Algunos aspectos economicos de la Prehistoria y Protohistoria mallorquina. A *BSAL*, núm.42, pp. 3-18. Palma.
- PORCEL, G. (1998): Modelos económico-sociales para la prehistoria mallorquina. A *Revista d'Història econòmica*, núm.2. *UIB*. Palma de Mallorca.
- RAMIS I RAMIS, J. (1818): *Antigüedades célticas en la isla de Menorca, desde los tiempos más remotos hasta el siglo IV de nuestra Era*. Mahón.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. (1963): Cuevas mallorquinas de múltiples cámaras. A *Esrudi Sardi*, vol XVIII. Gallizzi-Sassari.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. (1963): Cuevas mallorquinas de múltiples cámaras. En *Estudi Sardi*, vol.XVIII. Gallizzi-Sassari.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. (1963): "Una aproximación a la Prehistoria de Mallorca", *Ampurias* XXV, pp. 137-163.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. (1963): El túmulo escalonado de Son Oms. A *Inst. De arq. Universidad de Barcelona, Publicaciones Eventuales*, 6. Barcelona.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. (1968): Excavaciones en el círculo funerario de Son Bauló de Dalt. A *Exc. Arq. En España*, 51. Madrid.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. (1987): La prehistòria de Mallorca. A *Enciclopèdia de Mallorca*. Palma.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. (1973): Materiales pretalayóticos en navetiformes mallorquines. A *XII Congreso Nacional de Arqueología*, pp. 295-300. Jaén.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. (1978): *La cultura Talayótica en Mallorca*. Palma.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. (1989): El hogar parrilla en las navetas mallorquinas. A *Empuries*, núm. 45. Barcelona.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. (1992): *La Prehistòria de Mallorca y su conocimiento científico*. A "La Prehistòria de les Illes de la Mediterrània Occidental. X Jornades d'Estudis Històrics Locals", pp. 1-19. Palma.
- ROSSELLÓ, G. Y FREY, O.H. (1966): Levantamiento planimétrico de "S'Illot" (San Lorenzo, Mallorca). A *Exc. Arq. Esp. Núm.* 48. Madrid.
- ROSSELLÓ, G Y CAMPS, J. (1972): Excavaciones en el complejo noroeste de "Es Figueral de Son Real" (Sta. Margarita, Mallorca). A *Not. Arq. Hisp. Prehistoria*, núm. 1, pp.111-176. Madrid.
- RUIZ-GÁLVEZ PRIEGO, M. (1993): "El occidente de la Península Ibérica, punto de encuentro entre el Mediterráneo y el Atlántico a fines de la Edad del Bronce", *Complutum*, 4, pp. 41-68.

- RUIZ GÁLVEZ PRIEGO, M (Coord.) (1995): Ritos de paso y puntos de paso. La Ria de Huelva en el mundo del Bronce Final Europeo. *Servicio de Publicaciones. Universidad Complutense Madrid*. Madrid.
- RUIZ-GÁLVEZ, M. (1998): *La Europa atlántica en la Edad del Bronce. Un viaje a las raíces de la Europa Occidental*. Ed. Crítica. Madrid.
- SALVÀ, B. (1997): "Les coves naturals de Portocolom i la seva ocupació al llarg del temps", en *Rev. Endins* n° 21. Palma, pp.93-102.
- SALVÀ, B. (1999): ¿Pueblos del Mar en la Cultura Talayótica?. Un estado de la cuestión. En *Rev. Gerión*, n° 17, pp. 79-104. Madrid.
- SALVÀ, B. (e.p.): *Anàlisi territorial del Pretalaiòtic al Llevant Mallorquí*. Palma.
- SALVÀ, B. et alii. (e.p.): Les frecuentacions esporàdiques de la naveta I dels Closos de Can Gaià. En *Jornades d'Estudis Històrics Locals de Felanitx*. Felanitx.
- SALVÀ, B. Y CALVO, M. (1999): Las navetas en la arquitectura de habitación del Bronce Medio y Final en Mallorca. En *Actas del XXV Congreso nacional de Arqueología*. pp.658-667. Valencia.
- SALVÀ, B.; CALVO, M Y GUERRERO, V.Mª. (e.p.): La Edad del Bronce Balear (c. 1700-1000/900 B.C.). desarrollo de la complejidad social. A "Complutum". Madrid.
- SPINDLER, K. *Et alii*. (1974): Le monument à coupole de l'Âge du Bronze Final de la Roça do Casal do Meio (Calhariz). A: *Direcção-Geral de Minas e Serviços Geológicos, Tm. LVII*. Lisboa, 1973-1974.
- SUBIRÀ et alii. (1989): Estudio de la paleodietas de la necrópolis de S'Illot des Porros. A "Espana, núm.62, pp. 193-224". Madrid.
- UERPANN, H.P. (1970): *Die Tierknochenfunde aus der Talayot-Siedlung von s'Illot (San Lorenzo/Mallorca)*. München.
- VENY, C. (1968): Las Cuevas Sepulcrales del Bronce Antiguo de Mallorca. *Bi.Prae.Hisp. Vol. IX*. Madrid.
- WALDREN, W.H. (1982): Balearic Prehistoric Ecology and Culture: The excavation and study of Certain Caves, Rock Shelters and Settlements. *British Archaeological Reports, International Series, 149*, Oxford.
- WALDREN W.H. (1998): *The Beaker Culture of the Balearic Islands. An inventory of evidences from caves, rock shelters, settlements and ritual sites*. British Archaeological Reports, International Series, 709- Western Mediterranean Series, 1. Oxford.

Resumen

En este trabajo se intenta plantear a modo de hipótesis un modelo de evolución social desde la época Naviforme hasta la Talayótica. El discurso se basa en los nuevos descubrimientos que se han llevado a cabo durante el final del siglo XX, y principios del XXI. Las evidencias arqueológicas poco a poco dejan entrever todo un mundo, el Naviforme, mucho más complejo de lo que hasta ahora se creía. Tanto es así que continuamente se multiplica la localización de nuevos yacimientos junto al mar, y que como se verá, reflejan contactos comerciales muy importantes y prístinos entre las diferentes islas Baleares, y de estas con el exterior. Todo ello y con la reubicación cronológica de muchos objetos de metal, y de los depósitos de estas, creemos que es posible replantearnos un nuevo esquema de evolución social en una época de cambio, el final del II milenio, y el principio del I, antes de Cristo.

Abstract

The aim of this article is to put forward the hypothesis of a model of social evolution from the Naviforme age to the Talaiotic age. This work is based on the new discoveries which have taken place at the end of the 20th century and the beginning of the present one. An entirely new world, the Naviforme age, has been little by little revealed to us through the many archaeological findings. A world which has proved to be much more complex than it was believed to be so far. The continuous discovery of new archaeological sites along the coast show the existence of trade links not only among the Balearic Islands, but also between the islands and overseas. The new findings together with the chronological reallocation of many metal objects and their sites, makes us think of a different pattern of social evolution in a period of changes at the end of the second millenium and the beginning of the first century B.C.